

Andrzej Rachuba

Instytut Historii
im. Tadeusza Manteuffla PAN,
Warszawa

ORCID 0000-0003-2822-6960

Strefy wpływów magnackich na Litwie za panowania Wazów

Słowa kluczowe: Litwa, Wazowie, strefy wpływów

Wiek XVI i XVII na Litwie charakteryzowały się dominacją kilku rodzin magnackich, najczęściej zwalczających się, przy czym jednocześnie owa dominacja dotyczyła dwóch–trzech rodzin lub tylko jednej – kolejno byli to Radziwiłłowie (linii birżańskiej) i Chodkiewiczowie, ciż Radziwiłłowie i Sapiehowie (linii różańskiej), ciż sami Sapiehowie i Pacowie, tylko Pacowie i tylko Sapiehowie różańscy, których hegemonia zakończyła się krwawo w 1700 r.¹ Owe dominacje przejawiały się m.in. poprzez forsowanie swych stron-

¹ K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016; T. Kempa, *Rywalizacja Radziwiłłów i Chodkiewiczów o pierwsze miejsce w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 60. i 70. XVI wieku*, w: *History, Culture and Language of Lithuania. Proceedings of the International Lithuanian Conference Poznań 17–19 September 1998*, ed. by G. Błaszczuk, M. Hasiuk, Poznań 2000, s. 195–220; A. Rachuba, *Палітычныя групы ў БКЛ (1569–1732), „Спадчына”, nr 5–6/2002 (150), s. 32–46; idem, *Boje Jana Kazimierza o Litwę w latach 1656–1668. Sukces stronnictwa dworskiego w walce z opozycją*, w: *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytut Historii Akademii Pedagogicznej w Krakowie w dniach 2–5 kwietnia 2001*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 415–430; idem, *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, przy współudziale E. Dubas-Urwanowicz i P. Guzowskiego, Białystok 2003, s. 217–229; P.P. Romaniuk, *Instytucjonalne podstawy hegemonii Sapiehów**

ników na funkcje poselskie (na sejmy) i deputackie (do Trybunału) oraz umieszczenie w uchwałach sejmikowych korzystnych dla nich postulatów. W ten sposób owe rodziny wpływały na kształt polityki litewskiej prowincji i Rzeczypospolitej w kierunkach im odpowiadających. Oczywiście, owa dominacja przejawiała się również w przeforsowywaniu członków swych facji lub przyjaciół politycznych na urzędy (centralne i powiatowe) oraz w uzyskiwaniu dóbr królewskich (starostw i ekonomii). Przywódcy facji (stronnictw) magnackich dobrze się orientowali, gdzie ich wpływy są największe, a gdzie w gruncie rzeczy nie mają szans na wygraną, gdyż brak im w danym powiecie znaczących stronników, którymi dysponują ich przeciwnicy polityczni (w tym ewentualnie dwór, jeśli byli w opozycji do niego). Co więcej, istniały powiaty o silnie ugruntowanych sympatiach rodzinnych, bo tradycyjnie tam Radziwiłłowie, Chodkiewiczowie, Pacowie i Sapiehowie mieli najbardziej oddaną, liczną klientelę i zawsze mogli liczyć na jej wsparcie w przeforsowaniu swych postulatów i wyborze wskazanych osób (w tym przedstawicieli swej rodziny, np. synów) na funkcje poselskie i deputackie. Jak słusznie zauważył Henryk Wisner, o sile danej facji świadczyła liczba i znaczenie jej stronników oraz pozycja „szefa”². Ta ostatnia mogła być zmienna, a powiatowa klientela też nie zawsze z oddaniem, bezgranicznie, bezwarunkowo i bez stosownej gratyfikacji gotowa była wypełniać polecenia przywódcy facji (stronnictwa), zwłaszcza gdy nie były one zgodne ze szlachecką wizją funkcjonowania Rzeczypospolitej (stąd nieraz spektakularne porażki przywódców facji magnackich, np. Krzysztofa Radziwiłła w 1626, 1635 i 1640 r., Pawła Jana Sapiehy w 1665 r., Sapiehów w l. 1697–1700). W części litewskich powiatów siły zmagających się facji były wyrównane, więc o zwycięstwie którejś z nich decydowali miejscowi liderzy, a chyba częściej po prostu osobisty udział w obradach przywódców facji lub ich synów i najbliższych, a współpracujących krewnych. Choć w pełni zgodzić się trzeba z Karolem Żojdziem, iż „Uproszczeniem jest także twierdzenie, że już w tej epoce z polecenia «odpowiednich magnatów» litewska szlachta jeździła na sejmiki,

---

w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII w., w: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, Warszawa 2014, s. 29–37; M. Sawicki, *Stronnictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1655*, Opole 2010; idem, *Dom sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole 2016; G. Sliesoriūnas, *Sapiegų hegemonija Lietuwas Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII amžiaus pabaigoje*, w: *Sapiegos, Kryžiai yra dorybės ženklas, o strėlė – pergales... Sapiegos – valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai*, Vilnius 2012, s. 65–79.

² H. Wisner, *Stronnictwo magnata litewskiego*, w: idem, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, t. 1, Warszawa 2002, s. 93.

gdzie następnie pod dyktando swoich patronów wybierała posłów³, to jednak często tak bywało, zwłaszcza gdy taki przywódca faksji trzęsącej Litwą lub będącej jedną z dwu–trzech faksji walczącej o dominację przybywał na sejmik osobiście. W XVII w. (choć chyba częściej w pierwszej jego połowie niż w drugiej) było to zresztą raczej normą, przeto nie jest wyjątkiem obecność na sejmiku kilku senatorów (w tym i duchownych), dygnitarzy i urzędników centralnych. Trudno się więc zgodzić ze stwierdzeniami Arturasa Vasilauskasa i Karola Żojdzia, że w pierwszej połowie XVII w. „szlachta litewska w dalszym ciągu była [podkreślenie moje – A.R.] samodzielnym podmiotem politycznym”⁴. Czyżby w XVI w. rzeczywiście owa szlachta była samodzielną politycznie i dopiero w drugiej połowie XVII w. przestała taką być? Nie wydaje mi się, że tak było.

Jest rzeczą niezrozumiałą i zastanawiającą, dlaczego Radziwiłłowie birżańscy, mający najlepiej (proporcjonalnie) zachowane archiwum z wszystkich rodzin litewskich, nie mają dobrego, czyli pełnego, szczegółowo zanalizowanego pod względem składu osobowego i funkcjonowania, opracowania swej faksji (lub stronnictwa jak chce Henryk Wisner). W interesującym nas zakresie (czyli funkcjonowania w terenie, w obszarze parlamentarnym) nie stanowią tego bowiem ani dogłębne studia Urszuli Augustyniak⁵, ani przeglądowe artykuły Jana Dziegielewskiego⁶, Jana Seredyki⁷ i Henryka Wisnera⁸. Obraz owej faksji możemy

³ K. Żojdz, *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019, s. 368.

⁴ A. Vasilauskas, *Local Politics and Clientage in the Grand Duchy of Lithuania 1587–1632*, London 2001 (maszynopis pracy doktorskiej); K. Żojdz, *Klientela hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza i jej losy po śmierci patrona*, PH 106, 2015, 1, s. 35–36.

⁵ U. Augustyniak, *Znaczenie więzów krwi w systemach nieformalnych w Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII wieku na przykładzie klienteli Radziwiłłów birżańskich*, w: *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. S. Bylina, Warszawa 1997, s. 205–210; eadem, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa 2001; eadem, *Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001; eadem, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa 2004.

⁶ J. Dziegielewski, *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992; idem, *Radziwiłłowie posłami sejmów w czasach Władysława IV*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 27–34.

⁷ J. Seredyka, *Udział Radziwiłłów w sejmach panowania Zygmunta III Wazy*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 13–26.

⁸ H. Wisner, *Stronnictwo magnata litewskiego*; idem, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, ZH 62, 1997, 4, s. 29–43.

sobie stworzyć jednak na podstawie szczegółowych, odnoszących się do poszczególnych sejmów lub zagadnień, tekstów dwu ostatnich⁹. Z całą więc pewnością bastionem książąt na Birżach był powiat wilkomierski, z ramienia którego wielokrotnie sami posłowali na sejmy (niekiedy jednocześnie posłami stąd byli dwaj Radziwiłłowie, np. 1618 r.)¹⁰, a niemal stale posłami zostawali członkowie ich fakkji (przynajmniej jeden, a często obaj). Byli zaś nimi przedstawiciele (nierzadko wyznania kalwińskiego) rodzin Szunków, Sośnickich, Komorowskich, Kamińskich, Podleckich, Golejewskich, Rajeckich, Narowników, Siesickich, Dawidowiczów, Kawieczyńskich, Sawgowiczów i Naruszewiczów. Duże były też wpływy Radziwiłłów birżańskich w powiatach lidzkim, oszmiańskim, przez pewien czas zaś (wpływ Jana Sicińskiego) upickim, wołkowyskim (Stanisław Puksza Klausgiewowicz),

⁹ J. Seredyka, *Instrukcje powiatu wileńskiego na sejmy panowania Zygmunta III Wazy*, Sobótka 48, 1993, 2–3, s. 189–197; idem, *Posłowie Rzeczypospolitej na sejm „ratyfikacyjny” w 1629 roku*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, Seria A, nr 15, 1978, Opole 1979, s. 23–33; idem, *Posłowie wybrani na sejm warszawski w 1627 roku*, „Kwartalnik Opolski” 26, 1980, 3, s. 17–29; idem, *Radziwiłłowski plan zbojkotowania przez Litwę w 1626 roku sejmiku nadzwyczajnego w Toruniu*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Historia” 8, 1971, s. 35–59; idem, *Sejm w Toruniu z 1626 roku*, Wrocław 1966; idem, *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988; idem, *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981; H. Wisner, *Efektywność przedsejmowego sejmiku wileńskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, „Czasy Nowożytne” 12 (13), 2002, s. 57–81; idem, *Król i Książę. Konflikt między Zygmuntem III a Krzysztofem Radziwiłłem*, „Rocznik Białostocki” 11, 1972, s. 53–100; idem, *Litwa i plany wojny tureckiej Władysława IV. Rok 1646*, KH 85, 1978, 2, s. 255–268; idem, *Litwa i projekt reformy elekcji 1629–1631*, PH 64, 1973, 2, s. 255–267; idem, *Litwa po zgonie Zygmunta III. Od Zjazdu Wileńskiego do Konwokacji Warszawskiej*, „Rocznik Białostocki” 15, 1981, s. 43–72; idem, *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, ibidem 17, 1991, s. 9–36; idem, *Litwa wobec rokосу (1606–1607)*, KH 79, 1979, 2, s. 278–299; idem, *Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa 1988, s. 33–50; idem, *Opinia szlachecka Rzeczypospolitej wobec polityki szwedzkiej Zygmunta III w latach 1587–1632*, ZH 38, 1973, 2, s. 11–50; idem, *Przedsejmowy sejmik nowogrodzki w latach 1607–1648*, PH 69, 1978, 4, s. 677–693; idem, *Sejmiki litewskie i kwestia wyznaniowa 1611–1648*, OiRP 23, 1978, s. 123–150; idem, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 51–66; idem, *Sejmiki wielkiego Księstwa litewskiego i prawosławie*, w: *Silva rerum nova, Athenaeum Commentarii historiae et culturae*, vol. 12, Vilnius–Miensci 2009, s. 68–71; idem, *Walka o realizację konfederacji warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy*, OiRP 19, 1974, s. 129–149.

¹⁰ J. Seredyka, *Udział Radziwiłłów w sejmach*, s. 13–26; J. Dziegielewski, *Radziwiłłowie posłami*, s. 27–34.

nowogródzkim, mińskim, słonimskim, połockim (Stabrowscy) oraz na Żmudzi¹¹. Dobrą (aczkolwiek z pewnymi zastrzeżeniami) ilustracją dostrzeganą przez Krzysztofa Radziwiłła możliwości wydaje się wykaz wysłanych w jego imieniu przed elekcją 1632 r. listów do stronników w terenie. I tak w powiecie nowogródzkim było ich 34, orszańskim 31, w wilkomierskim 29, w mińskim 26, w lidzkim i oszmiańskim po 24, w upickim 22, na Żmudzi 21, w kowieńskim i połockim po 20, w trockim 19, w brzeskim 16, w witebskim 15, w wileńskim 14, w wołkowyskim 12, w braślawskim i mścisławskim po 10, w pińskim 9, a w mozyrskim 7¹². Wspomniane zastrzeżenia budzi postrzeganie siły faksji birżańskiej na podstawie liczebności stronników w powiatach orszańskim i nowogródzkim – to wszak obszary bardzo silnych wpływów Sapiechów (Orsza, Nowogródek)¹³ i Radziwiłłów z Nieświeża (Nowogródek)¹⁴. Być może więc tym należy tłumaczyć mobilizację stronników, by przeciwdziałali przeciwnikom politycznym. Dziwić może też stosunkowo niewielka liczba stronników w powiecie wileńskim. Poza tym jednak w powyższej wyliczance widać, gdzie pan na Birżach czuł się silny liczebnością „swych ludzi” w terenie. Jaki był jednak tego efekt? Różny, aczkolwiek trudno powiedzieć, ilu stronników księcia zostało posłami, bo nie mamy pełnego ich wykazu na sejm elekcyjny, a do tego brak jest wiarygodnej listy stronników Radziwiłła¹⁵. Występujące w różnych opracowaniach dane nie zawsze są prawdziwe. Przykładowo wybitny znawca dziejów Litwy pierwszej połowy XVII w., a Radziwiłłów birżańskich w szczególności – wspomniany już Henryk Wisner – analizując posłów wileńskich na sejm 1626 r., wymienił Enocha Kolendę jako pewnego stronnika

¹¹ A. Filipczak-Kocur, *Stanowisko sejmików wobec sejmów zwyczajnych z 1629 r.*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Historia”, 14, 1977, s. 51–85; J. Seredyka, *Posłowie wybrani na sejmy w latach 1611–1623*, ibidem, 30, 1994, s. 105–123; idem, *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989; J. Rzońca, *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. 1–2, Opole 1989–1993; A. Radaman, M. Ferenc, *Rejestr senatorów i posłów obecnych na sejmie walnym warszawskim 9 II–21 III 1600 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 2004, s. 1–17; J. Byliński, *Sejm z roku 1611*, Wrocław 1970; idem, *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984; J. Długosz, *Elity posłów sejmowych za panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, w: *Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplńskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005, s. 53–65.

¹² H. Wisner, *Stronnictwo*, s. 87.

¹³ A. Rachuba, *Faksja Lwa Sapiehy – zarys problematyki*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa Profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 503–511; M. Sawicki, *Stronnictwo dworskie*.

¹⁴ T. Kempa, *Urzednicy i klienci Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, 9, 2003, s. 193–221.

¹⁵ Najbardziej pełny, aczkolwiek budzący pewne zastrzeżenia, zestaw klientów Krzysztofa Radziwiłła sporządziła U. Augustyniak, *Dwór i klientela*.

Krzysztofa Radziwiłła¹⁶, a tymczasem był on długoletnim, wiernym „sługą” Janusza Skumina Tyszkiewicza, z jego ramienia pisarzem grodzkim, podwojewodzim trockim i wileńskim! Do tego zawsze była możliwość „służenia” kilku patronom, co dodatkowo komplikuje sprawę¹⁷. Kończąc jednak ten wątek, z pewnością posłami na sejm elekcyjny 1632 r. nie było aż tak wielu stronników birżańskich, może raptem 10. Przypomnieć jednak należy, że pod koniec rządów Zygmunta III pozycja polityczna Krzysztofa Radziwiłła nie była specjalnie silna, a jego wpływy najpierw mocno ograniczała wspierana przez dwór fakcja Chodkiewiczów (do śmierci w 1621 r. Jana Karola Chodkiewicza), a następnie rosnąca błyskawicznie w siłę fakcja Sapiehów pod sprawną ręką kanclerza, a następnie wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego Lwa Sapiehy. Dopiero śmierć tegoż w 1633 r. zmieniła sytuację i to dość radykalnie. Niemniej w terenie stronnicy birżańscy często dysponowali wpływami i możliwościami działania przewyższającymi przeciwników, nawet w wydawałoby się niesprzyjających warunkach. Świetnym tego przykładem jest starcie o wybór posłów na sejm 1631 r. w powiecie witebskim, gdzie Lew Sapieha z pomocą miejscowego wojewody Szymona Sanguszki chciał uzyskać mandaty poselskie dla swych sług – Jerzego Dyrmunta Siwickiego, wojskiego witebskiego i kogoś z Chrapowickich. Tymczasem do akcji wkroczył jeden z przywódców miejscowej faksji birżańskiej Adam Stabrowski, kasztelanic parnawski, mający zresztą osobiste porachunki z Sapiehą, który wprost stwierdził: „iż żaden z tych nie będzie posłem, ja tam jadę [tzn. do Witebska, bo jego terenem aktywności była raczej Połoczczyzna] i sam będę posłem”¹⁸. I co? Posłami zostali z Witebska ludzie Radziwiłła – kasztelanic wileński Jan Samuel Hlebowicz i właśnie Stabrowski¹⁹.

Początek panowania Władysława IV przyniósł Krzysztofowi Radziwiłłowi nie tylko województwo wileńskie i buławę wielką litewską, ale też przyjaźń królewską, co dało wymierne efekty w postaci wzrostu siły jego faksji. Wyraźnie było to widać w pozyskiwaniu trzech nowych urzędów powiatowych w 1635 r. przez ludzi księcia, acz sukces nie był wcale pełny, zwłaszcza w stosunku do oczekowań, a wręcz musiał się on chyba zastanowić nad wiarą w poparcie królewskie²⁰. Tymczasem to właśnie ludzie w terenie stanowili siłę parlamentarną faksji radziwiłłowskiej.

¹⁶ H. Wisner, *Efektywność sejmiku*, s. 71.

¹⁷ Na płynność i niestabilność składu faksji (magnackich, ale też dworskich) zwrócił – słusznie zresztą – mocno uwagę Karol Żojdż (*Klientela hetmana*, s. 35).

¹⁸ A. Stabrowski do K. Bazarzewskiego, 16 VIII 1630, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR), dz. V, nr 14927.

¹⁹ AGAD, AR, dz. II dissoluta (Suplement nr 444).

²⁰ A. Rachuba, *Kandydaci Piotra Kochlewskiego do nowych urzędów litewskich w 1635 roku*, KH 99, 1992, s. 91–103.

Jan Dziegielewski uważał zaś, że Krzysztof Radziwiłł dysponował armią „oddanych działaczy sejmikowych, czyli świetnie zorganizowanej faksji”²¹. Liczebność i sprawność birżańskiej faksji widział zresztą nie tylko on²², ale w gruncie rzeczy brak na to przekonujących dowodów, bo wielu badaczy widzi świat polityki litewskiej przez pryzmat zawartości archiwum Radziwiłłów, co daje – moim zdaniem – wypaczony jej obraz. Korespondenci panów na Birżach woleli bowiem chwalić się sukcesami, pokazywać swą sprawczość i siłę faksji książąt, niż martwić mocodawców, wskazywać na słabości i wpływy przeciwników, o których wiemy znacznie mniej przy brakach źródeł z ich strony. Dużo więcej też wiemy o Radziwiłłach birżańskich niż o ich krewnych z linii nieświeskiej.

Po śmierci w 1640 r. Krzysztofa Radziwiłła sytuacja faksji birżańskiej uległa zmianie, choć jeszcze w 1641 r. wśród posłów na sejm stronnicy Birż w pełni obsadzili funkcje poselskie w Wilnie (dokąd przybył na sejmik sam Janusz Radziwiłł), Oszmianie i Wilkomierzu – ale tylko tam!²³ Coraz częściej zaś działacze owej faksji w terenie przegrywali w starciach ze stronnikami Sapiehów i dworu. Co prawda, Janusz Radziwiłł po kilku latach odbudował po części siłę swego obozu w terenie²⁴, ale bodaj nigdy nie odzyskał pozycji ojca, a wciąż „twierdzą” birżańską pozostawał powiat wilkomierski i to nawet mimo podejmowanych już od 1633 r. przez przeciwników księcia i dwór królewski prób „zdobycia” owej twierdzy (nominacje na tamtejszych starostów sądowych dla Tryznów i Jewłaszewskiego, marszałkostwo dla Jerzego Monwida Irzykowicza etc.)²⁵. Śmierć księcia Janusza w 1655 r. definitywnie zakończyła istotne znaczenie faksji birżańskiej na Litwie, została ona rozbita, jej członkowie albo „zamarli” w oczekiwaniu na zmiany na scenie politycznej łączone z osobą Bogusława Radziwiłła (na co zanosilo się w 1668 r., ale definitywnie skończyło rok później), albo znaleźli sobie nowych protektorów (np. Adam Maciej Sakowicz, Samuel Komorowski, Jerzy Karol Hlebowicz, Jan Sosnowski etc.).

W XVII w. Chodkiewiczowie mieli tylko jeden i to stosunkowo krótki okres świetności po upokarzającej klęsce w starciu o dobra słuckie z Radziwiłłami²⁶.

²¹ J. Dziegielewski, *Izba poselska*, s. 82.

²² H. Wisner, *Kilka uwag o stronnictwie*.

²³ Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkp. 6658, k. 42–45v.

²⁴ J.S. Dąbrowski, *Posłowie litewscy na konwokacji 16 VII – 2 VIII 1648 roku*, SH 58, 2015, 3, s. 285–307.

²⁵ *Urządnicy, Litwa*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004, nr 3210, 3779, 3780, 3783.

²⁶ H. Lulewicz, *Walka Radziwiłłów z Chodkiewiczami o dziedzictwo słuckie*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 201–215.

Wiązał się on z osobą Jana Karola Chodkiewicza, zapewne najwybitniejszego litewskiego hetmana, któremu jednak wojowanie przeszkadzało chyba w walce o hegemonię na Litwie. Ponieważ jednak niedawno ukazała się świetna książka Karola Żojdźa, w gruncie rzeczy głównie poświęcona temuż Chodkiewiczowi, w której też omówiona została jego falcja, zwracam jedynie uwagę, że mimo starań nie byłem w stanie z lektury tej książki wskazać na powiaty, w których Chodkiewiczowie czuli się mocni (poza Żmudzią, Nowogródkiem i Mścislawiem), choć zaufanych stronników mieli w wielu (także w Wilnie, Trokach, Mozyrze i Rzeczycy). Przed sejmem 1618 r. Chodkiewicz szukał wsparcia głównie w Wilnie, Nowogródku, Słonimiu, Wołkowysku i Lidzie, a jego ludzie wywodzili się przede wszystkim z zarządców dóbr i wojskowych²⁷, co skądinąd było typowe dla ugrupowań „hetmańskich”. Każdy litewski hetman (koronny zresztą również) starał się, by armia (zwłaszcza jej kadra oficerska) stanowiła ważną strefę jego wpływów, choć długo jeszcze nie ona będzie istotnym elementem w walce politycznej o dominację w państwie²⁸. Karol Żojdź zaś uważa, że polityczne wpływy Jana Karola

²⁷ K. Żojdź, *Wszyscy ludzie*, s. 283–328.

²⁸ P. Gawron, *Armia koronna w czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta III Wazy*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 227–243; idem, *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010; Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. 2, Oświęcim 2019; idem, *Patronat wojskowy Jana Sobieskiego 1667–1696. Rola, znaczenie, postulaty badawcze*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne” 146, 2019, 2, s. 481–493; K. Żojdź, *Patronat wojskowy i klientela hetmańska Jana Karola Chodkiewicza. Zarys problematyki*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojskową*, t. 4, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim 2015, s. 69–92; idem, *Klientela hetmana*, s. 31–68; idem, *Rywalizacja Jana Karola Chodkiewicza z Radziwiłłami birżańskimi o wpływy w wojsku litewskim w pierwszym piętnastolecu XVII w. Problemy dyskusyjne*, w: *Polityka – „innymi środkami”*. *Studia z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. J. Tomczak, W. Sługocki, K. Ziółkowski, Oświęcim 2014, s. 36–48; K. Bobiatyński, *Armia jako oręż hetmanów w polityce wewnętrznej w Wielkim Księstwie Litewskim w II połowie XVII wieku (lata 1654–1682) – wybrane zagadnienia*, „Studia Historyczno-Wojskowe”, t. 3: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009, s. 151–162; idem, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008; idem, *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. hegemonii pacowskiej (1666–1682)*, w: *Spółeczeństwo staropolskie*, t. 4: *Spółeczeństwo a wojsko*, red. A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015, s. 167–187; idem, *W walce o hegemonię*, s. 183–232; A. Rachuba, *Hegemonia Sapiechów*, s. 217–229; idem, *Klientela hetmańska w armii litewskiej z lat 1648–1667*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 23–36; H. Wisner, *Krzysztof Radziwiłł (1585–1640)*

Chodkiewicza były najsilniejsze w powiatach nowogródzkim, wołkowyskim, orszańskim, wileńskim (od 1616 r.), mścisławskim oraz na Żmudzi i w Inflantach²⁹.

Po śmierci Jana Karola Chodkiewicza miejsce najsilniejszej faksji dworskiej na Litwie już bezsprzecznie zajęli Sapiehowie, dotąd uzupełniający obóz regalistyczny i rywalizujący z Chodkiewiczami (stosunki między nimi były długo złe). Faksję Sapiehów stworzył i dość żelazną ręką kierował Lew Sapieha, w roli ojca rodziny grupując w niej bodaj wszystkich Sapiehów z obu linii³⁰. Prócz rodziny (do pewnego czasu bardzo licznej) podstawą znaczenia w terenie faksji sapieżyńskiej byli zarządcy ogromnych dóbr rozsianych po całej niemal Litwie oraz urzędnicy powiatowi zawdzięczający swe urzędy i majątki protekcji pieczętarza, a potem wpływowego na dworze wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego³¹. Ten ostatni urząd poszerzył faksję o zastępy oficerów i żołnierzy³². W sumie największe wpływy mieli Sapiehowie (najpierw Lew, potem jego synowie – Jan Stanisław i Kazimierz Leon) w powiatach słonimskim, orszańskim, brzeskim, nowogródzkim, lidzkim i wołkowyskim, co odpowiadało usytuowaniem w nich ogromnych kompleksów dóbr. Dziwić może jedynie, że w zasadzie nigdy nie osiągnęli znaczenia, wpływów i dominacji na Żmudzi, mimo iż tu dysponowali ogromnymi dobrami po Chodkiewiczach i częściowo przejęli ich klientelę (np. część rodziny Szemiotów). Mimo majątku i pozycji politycznej Lwu i jego synom nie zawsze udawało się przeforsować kandydatów na funkcje poselskie na sejm i deputackie. Przykładowo we wspomnianych już wyborach do sejmu 1631 r. Lew Sapieha wyznaczył podobno następujące osoby: w Orszy – syna Krzyszto-

---

i jego siły zbrojne. Z dziejów magnaterii litewskiej pierwszej połowy XVII w., „Miscellanea Historico-Archivistica” 11, 2000, s. 231–241.

²⁹ K. Żojdź, *Wszyscy ludzie*, s. 327.

³⁰ A. Rachuba, *Faksja Lwa Sapiehy*, s. 503–511.

³¹ A. Czwołek, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012; A. Rachuba, *Obraz działalności publicznej nielubianego bohatera. Uwagi w związku z pracą Arkadiusza Czwołka o Lwie Sapieże*, KH 122, 2015, 2, s. 323–346.

³² Kwestia kadry oficerskiej Lwa Sapiehy jest zupełnie nieopracowana, autorzy opracowań odnoszących się do składu armii litewskiej i działań militarnych lat 1625–1633 podkreślają zaś przede wszystkim wielkość, zasoby mobilizacyjne i kwalifikacje oficerów związanych z Krzysztofem Radziwiłłem, hetmanem polnym jako elementy podważające kwalifikacje dowódcze Sapiehy (U. Augustyniak, *Klientelizm w wojsku litewskim pierwszej połowy XVII wieku. Problemy dyskusyjne*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 11–21; eadem, *W służbie hetmana*; H. Wisner, *Krzysztof Radziwiłł*, s. 231–241; idem, *Wojna inflancka 1625–1629*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 16, 1970, cz. 1, s. 27–93.

fa i miejscowego chorążego Jana Stetkiewicza (temu drugiemu za przejście do faksji proponował 1000 zł i utrzymanie), w Smoleńsku – syna Kazimierza Leona, w Mińsku – chorążego słonimskiego Jerzego Mieleeskę, w Mćisławiu – chorążego Samuela Despota Zenowicza i podkomorzego Bohdana Stetkiewicza (ten odmówił!), a wreszcie wspomnianych już w Witebsku – Siwickiego i Chrapowickiego³³. Niewiele z tego wyszło, bo też ostatecznie Lew inaczej rozdysponował stronników – posłami zaś zostali: w Smoleńsku syn Krzysztof Mikołaj, w Słonimiu Krzysztof Zawisza, łowczy lit. i Gabriel Szemiot, w Orszy syn Kazimierz Leon i miejscowy podkomorzy Mikołaj Mleczo, w Brześciu Kazimierz Tyszkiewicz, podkomorzy i Aleksander Kopeć, kasztelan brzeski, a w Mćisławiu tutejszy podstoli Krzysztof Ciechanowiecki³⁴. Ale generalnie wybory do tego sejm u były wielkim sukcesem Krzysztofa Radziwiłła, a nie Lwa Sapiehy. Powoli jednak sytuacja na tym polu się zmieniała, co zauważył już Jan Dziegielewski i stwierdził, iż to właśnie Sapiehowie dysponowali pod koniec rządów Zygmunta III „najpotężniejszym ugrupowaniem w Wielkim Księstwie Litewskim”³⁵. Nie od razu przełożyło się to jednak na sukcesy parlamentarne. Kazimierz Leon Sapieha nie miał pozycji, doświadczenia i umiejętności ojca, przeto mimo iż jego faksja od 1649 r. była jedną z podpór ugrupowania regalistycznego, to ostatecznie doszło do jego rozejścia się z królem w 1652/1653 r., bo ten rozczarowany był słabością faksji sapieżyńskiej w rywalizacji z Radziwiłłami birzańskimi³⁶.

Kiedy na początku 1656 r. zmarł Kazimierz Leon Sapieha, wydawało się, że nastąpi też koniec faksji sapieżyńskiej, bo zabrakło w tej rodzinie osoby z możliwościami finansowymi, umiejętnościami i autorytetem przynajmniej o podobnej skali. Okazało się jednak, że przejęta po krewniaku funkcja szefa faksji przez wojewodę witebskiego Pawła Jana Sapiehę, człowieka bez wykształcenia, bez wielkiego majątku, bez doświadczenia przywódczego, trafiła jednak w dobre ręce³⁷. Potrafił on bowiem w krótkim czasie osiągnąć szczyty urzędnicze (wojewoda wileński i hetman wielki), a także odbudować faksję, z którą z powodzeniem walczył o dominację w Wielkim Księstwie. Opierała się ona wciąż po części na jego krewnych, „odziedziczonych” współpracownikach Kazimierza Leona, ale

³³ A. Stabrowski do K. Bazarzewskiego, 16 VIII 1630, AGAD, AR, dz. V, nr 14927.

³⁴ AGAD, AR II dissoluta (Suplement nr 444).

³⁵ J. Dziegielewski, *Izba poselska*, s. 86.

³⁶ M. Sawicki, *Fiasko polityki Jana Kazimierza na Litwie w ostatnich latach przed „Potopem” 1654–1655*, w: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008, s. 209–220; idem, *Stronictwo dworskie*; zob. recenzję K. Żojdzia z tej pracy: „Barok”, 39, 2013, s. 231–234.

³⁷ A. Rachuba, *Sapieha Paweł Jan*, PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1993, s. 138–148.

też przyciągnął do siebie dawnych stronników Janusza Radziwiłła (Jerzy Karol Hlebowicz, Jan Sosnowski) oraz (przynajmniej czasowo) rozżalonych regalistów (Władysław Wołłowicz, Mikołaj Władysław Judycki). Okupacja ziem litewskich przez Moskwę i Szwecję w latach 1654–1666, niekiedy niemal całkowita, od 1660 r. jedynie częściowa, miała istotne znaczenie dla funkcjonowania miejscowych facji politycznych. Sapieha więc początkowo skupił się na stworzeniu oddanej sobie grupy senatorów litewskich (biskup wileński Aleksander Sapieha, podkanclerzy Aleksander Naruszewicz, marszałek wielki Krzysztof Zawisza, starosta żmudzki Jerzy Karol Hlebowicz, wojewodowie połocki Jan Karol Kopeć, nowogródzki Krzysztof Wołodkiewicz, witebski Władysław Wołłowicz, kasztelanowie trocki Aleksander Ogiński, połocki Jan Sosnowski i Jan Korsak, nowogródzki Mikołaj Judycki, brzeski Melchior Sawicki, miński, a potem żmudzki Jakub Kuncewicz, mściśławski Jan Drucki Sokoliński), a przede wszystkim używał do realizacji celów politycznych i ekonomicznych podległego sobie wojska, tzw. prawego skrzydła. Taka strategia do pewnego czasu przynosiła nie najgorsze rezultaty, ale w walce o hegemonię na Litwie natrafił na zdecydowanie zdolniejszych i mających wsparcie dworu królewskiego przeciwników. Byli zaś nimi Wincenty Korwin Gosiewski, podskarbi wielki i hetman polny litewski wspierany przez krewniaka, Krzysztofa Paca, ostatecznie kanclerza wielkiego, który po dostaniu się Gosiewskiego do niewoli moskiewskiej (21 X 1658) przejął funkcję przywódcy facji dworskiej na Litwie, mając pełne poparcie pary królewskiej³⁸. Gosiewski z Pacem podzielili się zadaniami – pierwszy korzystał też z bezwzględnego wsparcia podległej mu dywizji wojska (tzw. lewego skrzydła), ale funkcjonując na obszarach Żmudzi i powiatów północnej części Auksztoty (powiaty kowieński, upicki, wilkomierski), zdobywał w nich wsparcie polityczne, obsadzając kluczowe urzędy swymi stronnikami. Pac zaś w pełni korzystał z prerogatyw swego urzędu i wsparcia króla, co pozwoliło mu w dość krótkim czasie zdobyć poparcie części senatorów, a także obsadzić wakujące urzędy stronnikami deklarującymi postawę regalistyczną. Wśród nich ważne role (zwłaszcza w wojsku) mieli odegrać inni Pacowie, wśród których największą karierę zrobił i ostatecznie stał się najważniejszym współpracownikiem kanclerza Michał Kazimierz Pac³⁹.

---

³⁸ Idem, *Boje Jana Kazimierza o Litwę*, s. 415–430; A.A. Majewski, *Paweł Jan Sapieha wobec stronnictwa dworskiego w latach 1656–1660*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 5, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim 2017, s. 199–234.

³⁹ K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac*; idem, *Między dworem a opozycją – polityczne dylematy i wybory kanclerza wielkiego litewskiego Krzysztofa Paca w latach 1667–1676*, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Ur-

W walce o hegemonię na Litwie mimo początkowych sukcesów Sapiehy dość szybko się okazało, że mając poparcie dworu królewskiego, obóz regalistyczny z Krzysztofem Pacem na czele opanowywał kolejne powiaty, obsadzając w nich swymi ludźmi kluczowe urzędy ziemskie i zdobywając popleczników poprzez przemyślaną politykę nagradzania wierności korzyściami materialnymi. Mógł też liczyć na rosnące zastępy wiernych mu oficerów w armii, choć jej postawa w latach 1661–1663 wstrząsnęła w pewnym sensie litewską sceną polityczną, a przede wszystkim spowodowała osłabienie faksji sapieżyńskiej. Zasięgi wpływów w terenie Paców i Sapiehów najlepiej widać poprzez analizę zestawów litewskich posłów na kolejne sejmy. Oczywiście, rzadko dysponujemy kompletami owych zestawów, ale nawet z częściowych można wyciągnąć pewne wnioski. I tak na sejm 1658 r. faksja dworska wystawiła posłów w Oszmianie, Wiłkomierzu, Trokach, Grodnie, Kownie, Upicie, Pińsku i na Żmudzi. Sapieha zaś mógł liczyć na posłów z Wilna, Lidy, Smoleńska, Nowogródka, Słonimia, Wołkowyska, Witebska, Brześcia i Mścislawia. Podobny rozkład wpływów obu faksji wystąpił jeszcze w 1659 r., ale już w 1661 r. sytuacja uległa sporej zmianie na korzyść regalistów, którzy poza wymienionymi wcześniej powiatami dominowali też w Wilnie, Smoleńsku, Starodubie, Nowogródku, Połocku, a nawet w Słoniui i Brześciu. Stronnicy Sapiehy mogli pochwalić się jedynie wpływami w Lidzie, Wołkowysku, Witebsku, Orszy, Mścislawiu, Mozyrze i Rzeczyca, a „remisowo” zakończyły się sejmiki w Braślawiu i Trokach. Tak dobry dla partii dworskiej przebieg batalii sejmikowych w 1661 r. przełożył się na dość masowe poparcie przez litewskich senatorów i posłów manifestu z 18 lipca 1661 r., wydanego z inicjatywy Krzysztofa Paca, w którym padła groźba separatystycznej elekcji *vivente rege* kandydata francuskiego na tron Wielkiego Księstwa, a więc zerwania unii z Polską⁴⁰. Sukces dworu wynikał też z chwilowego pozyskania Sapiehy dla jego planów elekcyjnych, ale wkrótce stosunki wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego z parą królewską uległy zdecydowanemu ochłodzeniu, a zrozumiał on też chyba wagę posiadania na sejmach licznej grupy stronników. Już więc na następnym sejmie w 1662 r. dysponował posłami z Wilna, Słonimia, Wołkowyska, Witebska, Orszy, Brześcia i Mścislawia. Tylko trochę liczniej reprezentowana była na tym sejmie

wanowicz, Kraków 2012, s. 327–349; idem, *Stronictwo sapieżyńskie w defensywie – lata 1666–1673*, w: *Лей Санага (1557–1633 гг.) і яго час. Зборник навуковых артыкулаў*, red. С.В. Марозава, В.У. Галубовіч, А.І. Груша, Гродна 2007, s. 59–65; idem, *W walce o hegemonię*, s. 26–28; A. Rachuba, *Hegemonia Sapiehów*, s. 217–229.

⁴⁰ S. Ochmann, *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977, s. 105, 125–126, 257–260.

fakcja pacowska (Oszmiana, Lida, Troki, Grodno, Kowno, Upita, Smoleńsk i Mozyrz), a nadspodziewanie liczni byli stronnicy koniuszego litewskiego Bogusława (Wilkomierz, Mińsk – tu on sam został posłem) i kasztelana wileńskiego Michała Kazimierza (Rzeczyca) Radziwiłłów (wspólnymi ich stronnikami byli posłowie ze Żmudzi i Nowogródka)⁴¹, przy czym nie stanowili oni jedności politycznej, bo pierwszy jako namiestnik pruski elektora brandenburskiego pilnował interesów pryncypała i litewskich kalwinistów, a drugi był w obozie dworskim, acz we wrogich stosunkach z Pacami. Powrót Radziwiłłów na litewską scenę nie tylko ją wzbogacił, ale też zasygnalizował ich chęć tradycyjnego uczestniczenia w zmaganiach o hegemonię. Lata rokосу Lubomirskiego ukazały rzeczywiste wpływy litewskich facji. Jeszcze latem 1664 r. świetnie zorientowany w tej sprawie Krzysztof Dobkiewicz informował Bogusława Radziwiłła, że „w województwie wileńskim, trockim, w powiecie wilkomierskim, upickim, oszmiańskim i Księstwie Żmudzkiem wszystko niemal subiekta dworne i pieczętarskie”⁴². Nic więc dziwnego, że Jan Kazimierz przekonany był, że Litwa stanie zdecydowanie po jego stronie w konflikcie z Lubomirskim. I rzeczywiście przebieg sejmików przed sejmem 1664 r. to w zasadzie potwierdził. Pacowie panowali w powiatach wileńskim, wilkomierskim, brasławskim, trockim, grodzieńskim, kowieńskim, upickim, smoleńskim, starodubowskim, nowogródzkim i na Żmudzi. Sapieże udało się jedynie pozyskać szlachtę powiatów lidzkiego, słonimskiego, brzeskiego, oszmiańskiego i mińskiego (tu podzielił się wpływami z Bogusławem Radziwiłłem). Sukces litewskich regalistów przełożył się naturalnie na przebieg sądu nad Jerzym Lubomirskim⁴³.

W latach następnych Pacowie powoli umacniali swą pozycję na Litwie, co uwidoczniło się już na sejmie wiosennym 1665 r., choć ich przeciwnicy (Sapiehowie i Radziwiłłowie birzańscy) potrafili obsadzić swymi zwolennikami tradycyjnie ok. siedmiu–ośmiu powiatów (Oszmiana, Lida, Słonim, Witebsk, Mińsk, Mozyrz i może Brasław, a częściowo Nowogródek i Mścisław)⁴⁴. Sukcesem Paców zakończyły się również sejmiki przed konwokacją zwołaną do Grodna w lipcu 1665 r., gdyż jedynie w Lidzie, Słonimiu, Witebsku i Mińsku, a częściowo w Trokach, Mścisławiu, Mozyrze i Rzeczycy funkcje poselskie objęli ich przeciwnicy,

⁴¹ Ibidem, s. 257–260.

⁴² K. Dobkiewicz do B. Radziwiłła, Wilno, 24 VIII 1664, AGAD, AR, dz. V, nr 3089.

⁴³ A. Rachuba, *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, KH 93, 1986, 3, s. 679–707.

⁴⁴ W. Kłaczewski, *W przededniu wojny domowej w Polsce. Walka sejmowa lat 1664–1665*, Lublin 1984, s. 205–207; Российский государственный архив древних актов в Москве, f. 389, nr 132, k. 612–615.

z zdecydowanej większości z faksji sapieżyńskiej⁴⁵. Śmierć Pawła Jana Sapiehy w końcu t.r. spowodowała jednak radykalną zmianę na litewskiej scenie politycznej, gdyż żaden z jego najbliższych współpracowników nie był w stanie skonsolidować faksji i skutecznie przeciwstawić się Pacom. Niemniej jeszcze w kampanii sejmikowej przed sejmem wiosennym 1666 r. przeciwnicy Paców mogli cieszyć się sporym sukcesem, gdyż stronnicy Sapiechów tradycyjnie obsadzili mandaty poselskie w Lidzie, Słonimiu, Brześciu, Mińsku, Mozyrzcu oraz częściowo w Mścislawiu i Rzeczy, a Radziwiłłów w Wilkomierzu i częściowo w Rzeczy⁴⁶. Chyba jeszcze lepiej poszło Sapiehom i Radziwiłłom w wyborach posłów na sejm jesienny 1666 r., gdy poza tradycyjnie wiernymi im powiatami (Oszmiana, Wilkomierz, Słonim, Wołkowysk, Witebsk, Brześć i Mińsk) zdołali pokonać Paców w Wilnie, Nowogródki i zapewne w Pińsku⁴⁷. Ten trend podtrzymany został w staraniach o funkcje poselskie na sejm wiosenny 1667 r., bo choć tradycyjnie Pacowie umieścili oddanych sobie ludzi w większości powiatów, to jednak przegrali w starciach ze stronnkami Radziwiłłów w Wilnie, Wilkomierzu, Trokach i Starodubie, a częściowo w Brześciu i Mińsku, zaś Sapiehowie obsadzili oba mandaty w Lidzie, Połocku, Słonimiu, a po jednym w Oszmianie, Brześciu i Mińsku⁴⁸.

Dopiero śmierć królowej Ludwiki Marii (10 V 1667), całkowita reorientacja polityki dworu warszawskiego, przejście Paców do opozycji i oparcie się Jana Kazimierza na obu Radziwiłłach umożliwiło tym ostatnim podjęcie walki o hegemonię na Litwie. Byli jednak w zdecydowanie gorszej sytuacji, bo nie tylko większość litewskich powiatów stała po stronie Paców, ale mieli oni także do dyspozycji armię, którą – wzorem Sapiehy – potrafili już się posługiwać w rozgrywkach politycznych⁴⁹. Wybory posłów na sejm wiosenny 1668 r. potwierdziły

⁴⁵ A. Rachuba, *Konwokacja litewska w Grodnie w 1665 roku*, w: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. V. Dolinskas, R. Petrauskas, E. Rimša, Vilnius 2016, s. 441–448.

⁴⁶ K. Bobiatyński, *Stronnictwo sapieżyńskie*, s. 59–65; A. Rachuba, *Zmiana sytuacji politycznej na Litwie w początku 1666 roku*, w: *Z historii kultury staropolskiej. Studia ofiarowane Urszuli Augustyniak*, red. A. Bartoszewicz, A. Karpiński, M. Ptaszyński, A. Zakrzewski, Warszawa 2020, s. 111–124; P. Krakowiak, *Dwa sejmy w 1666 roku*, Toruń 2010, s. 483–485.

⁴⁷ P. Krakowiak, op. cit., s. 490–491.

⁴⁸ M. Matwijów, *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992, s. 172–175; AGAD, AR, dz. V, nr 3089, cz. VI, s. 18; Bobiatyński, *W walce o hegemonię*, s. 55–78.

⁴⁹ A. Codello, *Rywalizacja Paców i Radziwiłłów w latach 1666–1669*, KH 71, 1964, 4, s. 913–929; J. Jaroszuk, *Działalność polityczna Michała Kazimierza Radziwiłła w latach 1666–1669*, w: *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, red. T. Wasilewski, T. Krawczak, Biała Pod-

dominację Paców (co najmniej 11 kompletów posłów i dodatkowo pojedynczy posłowie w dwu powiatach), ale ich przeciwnicy jeszcze niezbyt mocno od nich odstawali (2 Radziwiłłowie, 6 Sapiehowie, a w dwu przypadkach potrafili zdobyć jeden z mandatów)⁵⁰. Związek z dworem, do którego doszło w 1668 r., nie przyniósł Radziwiłłom – bo to oni stali się głównym oparciem Jana Kazimierza na Litwie – wymiernych korzyści w postaci zwiększonego poparcia w powiatach. Dało się to zauważyć w trakcie kampanii sejmikowej przed sejmem abdykacyjnym 1668 r., gdyż potrafili oni przeforsować swych stronników tradycyjnie jedynie w Wiłkomierzu, a wspierający ich mocno wojewoda trocki Mikołaj Pac (brak kanclerza!) dorzucił do tego na sejmiku trockim swego sługę. Zdecydowanie silniejsza w terenie wciąż była pozycja obozu sapieżyńskiego, które obsadziło funkcje poselskie w siedmiu powiatach (Oszmiana, Lida, Słonim, Wołkowysk, Brześć, Mińsk i Mozyrz), a w czterech kolejnych udało się im umieścić po jednym stronniku (Wilno, Troki, Połock i Orsza). Wciąż jednak Pacowie dominowali w 12 powiatach (Brasław, Grodno, Kowno, Upita, Żmudź, Smoleńsk, Starodub, Witebsk, Pińsk, Mścisław i Rzeczyca), a w Wilnie, Połocku i Orszy podzielili się wpływami z Sapiehami⁵¹. W efekcie Pacowie wyszli zwycięsko z rywalizacji o hegemonię na Litwie, na co wpływ miały dekompozycje faksji Sapiehowów (po śmierci Aleksandra Naruszewicza i Jerzego Karola Hlebowicza) i Radziwiłłów (po śmierci Bogusława), silna pozycja w powiatach i w wojsku Paców, elekcja na króla Michała Wiśniowieckiego oraz dużo większe zdolności polityczne, umiejętności wykorzystywania sytuacji politycznej oraz doświadczenie kanclerza Krzysztofa Paca w stosunku do Michała Kazimierza Radziwiłła i młodego Sapiehow⁵².

Podsumowując, należy podkreślić, że każda z zaliczanych do czołowych, walczących o hegemonię na Litwie, faksji rodzinnych miała terytoria (powiaty), które stanowiły ich oparcie, swoiste twierdze, w których zawsze mogły liczyć na sukces wyborczy w staraniach o poselstwa na sejmy, oraz takie, którymi były bardzo zainteresowane, ale musieli tu liczyć się z przeciwnikami. Istotne było zwłaszcza

laska 1990, s. 165–179; K. Bobiatyński, *Stronnictwo sapieżyńskie*, s. 59–65; idem, *Między dworem a opozycją*, s. 327–349; idem, *Rola wojska*, s. 167–168; idem, *W walce o hegemonię*, s. 183–232; A.A. Majewski, *Walka Paców z Radziwiłłami o dominację w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1666–1669*, „Studia Historyczno-Wojskowe”, Siedlce 2015, t. 6, s. 57–90; M. Sawicki, *Dom sapieżyński*, s. 21–38.

⁵⁰ M. Matwijów, op. cit.; W. Kłaczewski, *Abdykacja Jana Kazimierza. Społeczeństwo szlacheckie wobec kryzysu politycznego lat 1667–1668*, Lublin 1993.

⁵¹ W. Kłaczewski, op. cit.; M. Matwijów, op. cit.; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського у Кijеві, Інститут рукопису, f. 1, nr 5998, k. 83–92.

⁵² K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię*, s. 33–78.

posiadanie w owych powiatach wpływowych osobowości wśród szlachty. Żadna jednak z owych fakcji nie była w stanie (lub też nie widziała w tym interesu) dominiować we wszystkich litewskich powiatach. Nie znaczyło to jednak, że szefowie owych fakcji mogli bez szczególnych zabiegów (szczególnie pod nieobecność) być pewnymi sukcesu w owych powiatach. Wręcz przeciwnie, powiatowe elity niemal zawsze potrzebowały zachęty ze strony protektorów, często wymiernej. Zbyt słabo jeszcze wciąż rozpoznany zasób posłów litewskich, okoliczności ich wyborów, powiązania polityczne, rodzinne i ekonomiczne uniemożliwiają wyciąganie daleko idących wniosków. Niewątpliwie jednak jest to niezwykle ważna problematyka, z którą historycy W.Ks.Lit. muszą się kiedyś zmierzyć, a dotychczasowe osiągnięcia w tej mierze (prace U. Augustyniak, K. Bobiatyńskiego, D. Koniecznej, A.A. Majewskiego, M. Sawickiego, G. Sliesoriūnasa, H. Wisnera i K. Żojdzia) pozwalają z optymizmem patrzeć w przyszłość.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. II dissoluta (Suplement nr 444); dz. V, nr 3089, 14927.
 Biblioteka Narodowa (BN) w Warszawie, rkp. 6658, k. 42–45v.
 Российский государственный архив древних актов w Moskwie, f. 389, nr 132, k. 612–615.
 Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського у Кijеві, Інститут рукопису, f. 1, nr 5998, k. 83–92.

Opracowania

- Augustyniak U., *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001.
 Augustyniak U., *Klientelizm w wojsku litewskim pierwszej połowy XVII wieku. Problemy dyskusyjne*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 11–21.
 Augustyniak U., *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa 2004.
 Augustyniak U., *Znaczenie więzów krwi w systemach nieformalnych w Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII wieku na przykładzie klienteli Radziwiłłów birżańskich*, w: *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. S. Bylina, Warszawa 1997, s. 205–210.
 Bobiatyński K., *Armia jako oręż hetmanów w polityce wewnętrznej w Wielkim Księstwie Litewskim w II połowie XVII wieku (lata 1654–1682) – wybrane zagadnienia*, „Studia Historyczno-Wojskowe”, t. III: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009, s. 151–162.

- Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008.
- Bobiatyński K., *Między dworem a opozycją – polityczne dylematy i wybory kanclerza wielkiego litewskiego Krzysztofa Paca w latach 1667–1676*, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 327–349.
- Bobiatyński K., *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. hegemonii pacowskiej (1666–1682)*, w: *Społeczeństwo staropolskie*, t. 4: *Społeczeństwo a wojsko*, red. A. Karpiański, M. Nagielski, Warszawa 2015, s. 167–187.
- Bobiatyński K., *Stronnictwo sapieżyńskie w defensywie – lata 1666–1673*, w: *Лей Канеца (1557–1633 гг.) і яго час. Зборник навуковых артыкулаў*, red. C. B. Марозава, В. У. Галубовіч, А. І. Груша, Гродна 2007, s. 59–65.
- Bobiatyński K., *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016.
- Byliński J., *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984.
- Byliński J., *Sejm z roku 1611*, Wrocław 1970.
- Codello A., *Rywalizacja Paców i Radziwiłłów w latach 1666–1669*, KH 71, 1964, 4, s. 913–929.
- Czwołek A., *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012.
- Dąbrowski J.S., *Posłowie litewscy na konwokacji 16 VII – 2 VIII 1648 roku*, SH 58, 2015, 3, s. 285–307.
- Długosz J., *Elity posłów sejmowych za panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, w: *Czasy nowożytnie. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005, s. 53–65.
- Dzięgielewski J., *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992.
- Dzięgielewski J., *Radziwiłłowie posłami sejmów w czasach Władysława IV*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 27–34.
- Filipczak-Kocur A., *Stanowisko sejmików wobec sejmu zwyczajnego z 1629 r.*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Historia”, t. 14, 1977, s. 51–85.
- Gawron P., *Armia koronna w czasie bezkrólestwa po śmierci Zygmunta III Wazy*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 227–243.
- Gawron P., *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010.
- Hundert Z., *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. 2, Oświęcim 2019.
- Hundert Z., *Patronat wojskowy Jana Sobieskiego 1667–1696. Rola, znaczenie, postulaty badawcze*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne” 146, 2019, 2, s. 481–493.
- Jaroszuk J., *Działalność polityczna Michała Kazimierza Radziwiłła w latach 1666–1669*, w: *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, red. T. Wasilewski, T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 165–179.
- Kempa T., *Rywalizacja Radziwiłłów i Chodkiewiczów o pierwsze miejsce w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 60. i 70. XVI wieku*, w: *History, Culture and Language of Lithuania. Proceedings of the International Lithuanian Conference Poznań 17–19 September 1998*, ed. by G. Błaszczyk and M. Hasiuk, Poznań 2000, s. 195–220.
- Kempa T., *Urzednicy i klienci Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki*, „Lituano-Slavica Poznaniensia. Studia Historica” 9, 2003, s. 193–221.

- Kłaczewski W., *Abdykacja Jana Kazimierza. Społeczeństwo szlacheckie wobec kryzysu politycznego lat 1667–1668*, Lublin 1993.
- Kłaczewski W., *W przededniu wojny domowej w Polsce. Walka sejmowa lat 1664–1665*, Lublin 1984.
- Krakowiak P., *Dwa sejmy w 1666 roku*, Toruń 2010.
- Lulewicz H., *Walka Radziwiłłów z Chodkiewiczami o dziedzictwo słuckie*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 201–215.
- Majewski A.A., *Paweł Jan Sapieha wobec stronnictwa dworskiego w latach 1656–1660*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 5, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim 2017, s. 199–234.
- Majewski A.A., *Walka Paców z Radziwiłłami o dominację w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1666–1669*, „Studia Historyczno-Wojskowe”, t. 6, Siedlce 2015, s. 57–90.
- Matwijów M., *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992.
- Ochmann S., *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977.
- Rachuba A., *Boje Jana Kazimierza o Litwę w latach 1656–1668. Sukces stronnictwa dworskiego w walce z opozycją*, w: *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytut Historii Akademii Pedagogicznej w Krakowie w dniach 2–5 kwietnia 2001*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 415–430.
- Rachuba A., *Fakcja Lwa Sapiehy – zarys problematyki*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa Profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 503–511.
- Rachuba A., *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, przy współudziale E. Dubas-Urwanowicz i P. Guzowskiego, Białystok 2003, s. 217–229.
- Rachuba A., *Kandydaci Piotra Kochlewskiego do nowych urzędów litewskich w 1635 roku*, KH 99, 1992, 1, s. 91–103.
- Rachuba A., *Klientela hetmańska w armii litewskiej z lat 1648–1667*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 23–36.
- Rachuba A., *Konwokacja litewska w Grodnie w 1665 roku*, w: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesorius Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. V. Dolinskas, R. Petrauskas, E. Rimša, Vilnius 2016, s. 441–448.
- Rachuba A., *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, KH 93, 1986, 3, s. 679–707.
- Rachuba A., *Obraz działalności publicznej nielubianego bohatera. Uwagi w związku z pracą Arkadiusza Czwołka o Lwie Sapieże*, KH 122, 2015, 2, s. 323–346.
- Rachuba A., *Палітычныя групы ў ВКЛ (1569–1732)*, „Спадчына”, nr 5–6/2002 (150), s. 32–46.
- Rachuba A., *Zmiana sytuacji politycznej na Litwie w początku 1666 roku*, w: *Z historii kultury staropolskiej. Studia ofiarowane Urszuli Augustyniak*, red. A. Bartoszewicz, A. Karpiński, M. Ptaszyński, A. Zakrzewski, Warszawa 2020, s. 111–124.
- Radaman A., Ferenc M., *Rejestr senatorów i posłów obecnych na sejmie walnym warszawskim 9 II–21 III 1600 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 2004, s. 1–17.

- Romaniuk P.P., *Instytucjonalne podstawy hegemonii Sapiechów w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII w.*, w: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, Warszawa 2014, s. 29–37.
- Rzońca J., *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. I–II, Opole 1989–1993.
- Sawicki M., *Dom sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole 2016.
- Sawicki M., *Fiasko polityki Jana Kazimierza na Litwie w ostatnich latach przed „Potopem” 1654–1655*, w: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008, s. 209–220.
- Sawicki M., *Stronictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1655*, Opole 2010.
- Seredyka J., *Instrukcje powiatu wileńskiego na sejmy panowania Zygmunta III Wazy*, Sobótka 48, 1993, 2–3, s. 189–197.
- Seredyka J., *Parlamentarystyka drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989.
- Seredyka J., *Posłowie Rzeczypospolitej na sejm „ratyfikacyjny” w 1629 roku*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, Seria A, nr 15, 1978, Opole 1979.
- Seredyka J., *Posłowie wybrani na sejm warszawski w 1627 roku*, „Kwartalnik Opolski”, 1981, 3, s. 17–29.
- Seredyka J., *Posłowie wybrani na sejmy w latach 1611–1623*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, Historia, 30, 1994, s. 105–123.
- Seredyka J., *Radziwiłłowski plan zbojkotowania przez Litwę w 1626 roku sejmiku nadzwyczajnego w Toruniu*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Historia” 8, 1971, s. 35–59.
- Seredyka J., *Sejm w Toruniu z 1626 roku*, Wrocław 1966.
- Seredyka J., *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988.
- Seredyka J., *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981.
- Seredyka J., *Udział Radziwiłłów w sejmach panowania Zygmunta III Wazy*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wiek: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 13–26.
- Sliesoriūnas G., *Sapiegų hegemonija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII amžiaus pabai-goje*, w: *Sapiegos, Kryžiai yra dorybės ženklas, o strėlė – pergalės... Sapiegos – valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai*, Vilnius 2012, s. 65–79.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004.
- Vasiliauskas A., *Local Politics and Clientage in the Grand Duchy of Lithuania 1587–1632*, London 2001 (maszynopis pracy doktorskiej).
- Wisner H., *Efektywność przedsejmowego sejmiku wileńskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, „Czasy Nowożytne” 12 (13), 2002, s. 57–81.
- Wisner H., *Kilka uwag o stronictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, ZH 62, 1997, 4, s. 29–43.
- Wisner H., *Król i Książę. Konflikt między Zygmuntem III a Krzysztofem Radziwiłłem*, „Rocznik Białostocki” 9, 1972, s. 53–100.
- Wisner H., *Krzysztof Radziwiłł (1585–1640) i jego siły zbrojne. Z dziejów magnaterii litewskiej pierwszej połowy XVII w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 9, 2000, s. 231–241.
- Wisner H., *Litwa i plany wojny tureckiej Władysława IV. Rok 1646*, KH 85, 1978, 2, s. 255–268.
- Wisner H., *Litwa i projekt reformy elekcji 1629–1631*, PH 64, 1973, 2, s. 255–267.
- Wisner H., *Litwa po zgonie Zygmunta III. Od Zjazdu Wileńskiego do Konwokacji Warszawskiej*, „Rocznik Białostocki” 15, 1981, s. 43–72.

- Wisner H., *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki” 17, 1991, s. 9–36.
- Wisner H., *Litwa wobec rokoszu (1606–1607)*, KH 79, 1979, 2, s. 278–299.
- Wisner H., *Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa 1988, s. 33–50.
- Wisner H., *Opinia szlachecka Rzeczypospolitej wobec polityki szwedzkiej Zygmunta III w latach 1587–1632*, ZH 38, 1973, 2, s. 11–50.
- Wisner H., *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648*, PH 69, 1978, 4, s. 677–693.
- Wisner H., *Sejmiki litewskie i kwestia wyznaniowa 1611–1648*, OiRP 23, 1978, s. 123–150.
- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, 1989, s. 51–66.
- Wisner H., *Sejmiki wielkiego Księstwa litewskiego i prawosławie*, w: *Silva rerum nova, Athenaeum Commentarii historiae et culturae*, vol. 12, Vilnius–Mińsk 2009, s. 68–71.
- Wisner H., *Stronictwo magnata litewskiego*, w: idem, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, t. 1, Warszawa 2002.
- Wisner H., *Walka o realizację konfederacji warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy*, OiRP 19, 1974, s. 129–149.
- Wisner H., *Wojna inflancka 1625–1629*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 16, 1970, cz. 1, s. 27–93.
- Żojdź K., *Klientela hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza i jej losy po śmierci patrona*, PH 106, 2015, 1, s. 31–68.
- Żojdź K., *Patronat wojskowy i klientela hetmańska Jana Karola Chodkiewicza. Zarys problematyki*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojskową*, t. 4, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim 2015, s. 69–92.
- Żojdź K., *Rywalizacja Jana Karola Chodkiewicza z Radziwiłłami birżańskimi o wpływy w wojsku litewskim w pierwszym piętnastoleciu XVII w. Problemy dyskusyjne*, w: *Polityka – „innymi środkami”*. *Studia z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. J. Tomczak, W. Sługocki, K. Ziółkowski, Oświęcim 2014, s. 36–48.
- Żojdź K., *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019.

Abstract

Spheres of magnate influence in Lithuania during the reign of the Vasa dynasty

Keywords: Lithuania, Vasa, spheres of influence

The purpose of this article is to outline the spheres of influence of magnate factions in Lithuania during the reign of the Vasa dynasty. This is an extremely important issue, and insufficiently researched so far, although some achievements in this field have already been made. In turn, the importance of the problem lies in the fact that a characteristic feature of political life in

the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th centuries was the domination of 2–3 magnate factions exerting a huge (decisive in periods of so-called hegemony) influence on the attitude of the nobility and the decisions made by them at the assemblies. The leaders of these factions had to rely on their partisans in the field, in particular counties, so learning about the extent and strength of their influence in these counties is important for understanding the decisions they made. Our main field of observation therefore became the deputies to the various assemblies. On this basis, we are (to some extent) able to determine which counties were the most important points of support for both lines (Protestant and Catholic) of the Radziwills, the Chodkiewicz-es, the Sapiehas (the so-called Różan line) and the Pacs. However, the lack of relevant sources does not yet allow us to reconstruct a complete map of their influence during periods of domination and struggle for it. The rapid development of Lithuanian studies in Poland, Lithuania and Belarus in the last 30 years raises hopes for a corresponding increase in our knowledge of the subject of interest, although it does not seem to have succeeded to its full extent. It is clear, however, that the Biryani Radziwills were strongest in the districts of Wilkomierz (Ukmerge), Lida, Upita and in Samogitia; the Nyasvizh Radziwills in the Novogrudok and Brzesk districts; The Chodkiewicz family in Novogrudok, Orsha, Volkovysk, Mstislavl and Samogitia counties; the Sapieha family in Slonim, Orsha, Volkovysk and Brest counties; and the Pac family in Kaunas, Upita, Grodno counties and the Samogitia. It is not difficult to see that these spheres of influence often coincided with the locations of judicial functions (as starosts), and especially the location of the main family seats and vast estates, which was conducive to exploiting their administrative apparatus and hoodwinking partisans from among local land officials and influential nobility.

Translated by Stefan Kubiak